

ΕΝ ΑΡΧΗ ... ΗΝ Ο ΧΡΟΝΟΣ

Χρονολόγηση και χρονικότητα στην παλαιολιθική Αρχαιολογία

Δήμητρα Παπαγιάννη

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Cambridge

Η διαδικασία της βιολογικής μετάβασης από τον Neanderthal στον σύγχρονο άνθρωπο, της πολιτισμικής μετάβασης από τη Μέση στην Ανώτερη Παλαιολιθική, ο χρόνος και ο τόπος εμφάνισης του Homo erectus και της εξάπλωσής του στις ηπείρους του Παλαιού Κόσμου, ο χρόνος και οι λόγοι ανάπτυξης καλλιτεχνικής έκφρασης, είναι μερικά μόνο από τα κείρια ζητήματα στα οποία νέες χρονολογήσεις επέβαλαν ριζικές αλλαγές ή έντονες αμφισβητήσεις της καθιερωμένης γνώσης την τελευταία δεκαετία.

Το κείμενο που ακολουθεί επικεντρώνεται σε δύο από τις εκφάνσεις του ζητήματος του χρόνου στην παλαιολιθική Αρχαιολογία: 1) την επιρροή των εργαστηριακών μεθόδων χρονολόγησης στην εδραίωση ή ανατροπή ερμηνευτικών μοντέλων και υποσυνείδητων αντιλήψεων για την εξέλιξη του ανθρωπίνου πολιτισμού, και 2) τη λειτουργία της έννοιας της χρονικότητας στην παλαιολιθική Αρχαιολογία και την επίδρασή της στον καθορισμό των κατευθύνσεων της έρευνας.

Νέες χρονολογήσεις και η σημερινή εικόνα της παλαιολιθικής Αρχαιολογίας

Η χρονολόγηση, ιδιαίτερα η απόλυτη, παραμένει κεντρικό θέμα στην παλαιολιθική Αρχαιολογία ακόμη και σήμερα, που έχει πλέον αποδεχθεί ότι η ιστορία του ανθρώπου μετριέται σε εκατομμύρια χρόνια. Ο όρος "απόλυτη χρονολόγηση" αναφέρεται στη μέθοδο και όχι στην ποιότητα της χρονολόγησης. **Απόλυτη** είναι η χρονολόγηση που δεν βασίζεται σε άλλα, στιλιστικά ή περιβαλλοντολογικά, συστήματα χρονολόγησης, αλλά σε ανεξάρτητες παραμέτρους των αρχαιολογικών ευρημάτων, οι οποίες μπορούν να μετρηθούν εργαστηριακά¹.

Μέχρι πρόσφατα, το φάσμα των διαφόρων τεχνικών απόλυτης χρονολόγησης άφηνε ένα σημαντικότερο κενό μεταξύ 1.000.000 και 35.000 ΠΣ². Την τελευταία δεκαετία, η βελτίωση των υπάρχουσών μεθόδων και η εφαρμογή νέων άρχισαν να καλύπτουν αυτό το κενό, αλλά και να αλλάζουν τη μορφή της παλαιολιθικής Αρχαιολογίας, καθώς αποκαλύπτουν ότι μεγάλο μέρος της προϋπάρχουσας καθιερωμένης γνώσης στον κλάδο συνδέεται με συνειδητές ή υποσυνείδητες επιστημονικές προκαταλήψεις σχετικά με το ρυθμό και τη διαδικασία βιολογικής και πολιτιστικής εξέλιξης στην απώτερη προϊστορία.

Για παράδειγμα, το ζήτημα της μετάβασης από τον Neanderthal στο σύγχρονο άνθρωπο και από τη Μέση στην Ανώτερη Παλαιολιθική πήρε νέες διαστάσεις εξαιτίας, κυρίως, πρόσφατων χρονολογήσεων που προήλθαν από την Εγγύς Ανατολή³. Μέχρι το 1985, τα αρχαιότερα κατάλοιπα σύγχρονου ανθρώπου στην περιοχή αυτή χρονολογούνταν στα 40-45.000 ΠΣ, δηλαδή, τουλάχιστον 10.000 χρόνια μετά τα κατάλοιπα Neanderthal στην ίδια περιοχή. Έτσι, θεωρούνταν ότι ο σύγχρονος άνθρωπος διαδέχθηκε τον Neanderthal και πιθανότατα προήλθε εξελικτικά από αυτόν. Αλλά από το 1987 και έπειτα, χρονολογήσεις με νέες μεθόδους έδειξαν ότι η εμφάνιση του σύγχρονου ανθρώπου στην Εγγύς Ανατολή είναι πολύ παλαιότερη από όσο υπολογιζόταν (120.000 ΠΣ) και ότι ο Neanderthal και ο Homo sapiens sapiens συνυπήρξαν στην περιοχή για τουλάχιστον 60.000 χρόνια (πίν. 1), άρα ο δεύτερος δεν μπορεί να προήλθε εξελικτικά από τον πρώτο.

Τα δεδομένα αυτά ανατρέπουν τη γραμμική αντίληψη της βιολογικής εξέλιξης του ανθρώπου. Η κρατούσα αντίληψη πια είναι ότι στην ιστορία του γένους Homo διαφορετικά είδη ανθρώπου ζούσαν συγχρόνως και παράλληλα. Έτσι, πολλά είδη πρώιμου ανθρώπου (Homo rudolfensis, Homo habilis, Homo ergaster) και αυστραλοπιθήκου (Australopithecus africanus, Australopithecus robustus, Australopithecus boisei) συνυπήρξαν στην Αφρική στο διάστημα 3.000.000-1.500.000



ΠΣ, πιθανών διαφορετικής μορφής όρθιου ανθρώπου (Homo ergaster, Homo erectus) έζησαν στην Αφρική και στην Ασία, ενώ Neanderthal, Homo sapiens sapiens και Homo erectus συνυπήρχαν ως μέχρι πριν από 35.000 χρόνια τουλάχιστον. Αν αυτά τα είδη βρίσκονταν σε γενετική ή πολιτιστική επαφή μεταξύ τους ή όχι είναι ένα από τα καίρια ζητήματα προς διερεύνηση.

Οι νέες χρονολογήσεις φανερώνουν επίσης ότι ο σύγχρονος άνθρωπος, δεν εμφανίστηκε τα πολιτιστικά στοιχεία που τον χαρακτηρίζουν (εξειδικευμένη τεχνολογία λιπίδων, οστέινα εργαλεία, τέχνη, προσεγμένες ταφές). Στην Εγγύς Ανατολή μέχρι πριν από 45.000 χρόνια ο πολιτισμός του Homo sapiens sapiens δεν διέφερε από αυτόν του Neanderthal. Άρα, η βιολογική και πολιτιστική εξέλιξη του ανθρώπινου είδους δεν μπορούν πια να θεωρούνται παράλληλες και συγχρονικές διαδικασίες.

Αλλά και η εξέλιξη της τεχνολογίας δεν μπορεί πια να θεωρείται γραμμική. Για παράδειγμα, τεχνολογίες λιπίδων παρουσιάζονται από τη Μέση Παλαιολιθική. Κάποιες από αυτές χρονολογούνται ως και 200.000 ΠΣ (Tabun D, χρονολόγηση με ESR). Η παρουσία τους θέτει υπό αμφισβήτηση την πεποίθηση (πολλές φορές υποσυνείδητη στην αρχαιολογική πρακτική) ότι η τεχνολογία επισχών κοντινότερων στο παρόν είναι κατ'ανάγκη περισσότερο προηγμένη και καταρρίπτει το μύθο ότι η τεχνολογία του λίθου εξελίχθηκε γραμμικά από πιο χονδροειδείς προς πιο εκλεπτυσμένες μορφές.

Και στον τομέα της καλλιτεχνικής έκφρασης οι καθιερωμένες αντιλήψεις ανατράπηκαν πρόσφατα εξαιτίας νέων χρονολογήσεων. Τα αρχαιότερα παραδείγματα βιογραφιών τοποθετούνται πια στο 32.500 ΠΣ (Crotte Chauvet), πολύ πριν από την κορύφωση της Τελευταίας Παγετώδους περιόδου, την οποία πολλοί συνέδεαν αιτιολογικά με την εμφάνιση τέχνης. Το σημαντικότερο, όμως, είναι ότι οι αρχαιότερες αυτές βραχογραφίες είναι από τα πιο νατουραλιστικά και δεξιοτεχνικά δείγματα παλαιολιθικής τέχνης, ανατρέ-

ποντας έτσι τα μοντέλα προοδευτικής εξέλιξης της παλαιολιθικής τέχνης από πιο πρωτόγονες, αδρές προσπάθειες σε νατουραλιστικές, γεμάτες κίνηση και χρώματα μορφές (Breuil, Leroi-Gourhan). Άλλα και αυτή η ευρωκεντρική θεώρηση της παλαιολιθικής τέχνης τίθεται υπό αμφισβήτηση, καθώς, σύμφωνα με πρόσφατες χρονολογήσεις, είναι πιθανό τα αρχαιότερα δείγματα καλλιτεχνικής έκφρασης (60.000 ΠΣ) να προέρχονται από την Αυστραλία⁴.

Ακρίβεια χρονολόγησης και ερευνητικές κατευθύνσεις στην παλαιολιθική Αρχαιολογία⁵

Οι εξελίξεις στον τομέα της εργαστηριακής χρονολόγησης δημιουργούν την αίσθηση ότι στην απώτερη προϊστορία μπορούν να χρησιμοποιηθούν οι ίδιες χρονολογικές μονάδες που χρησιμοποιούνται για πιο πρόσφατες φάσεις του παρελθόντος του ανθρώπου, αρκεί οι μέθοδοι απόλυτης χρονολόγησης να βελτιωθούν περισσότερο και να αυξηθεί ο αριθμός των καλά χρονολογημένων θέσεων. Είναι, όμως, ρεαλιστική η αντίληψη αυτή;

Τα αποτελέσματα διαφορετικών μεθόδων χρονολόγησης δεν είναι άμεσα συγκρίσιμα, όπως δεν είναι και τα αποτελέσματα της ίδιας μεθόδου όταν προέρχονται από διαφορετικά εργαστήρια, ή από παλιές ραδιοχρονολογήσεις με πιο πρόσφατες. Το σημαντικότερο, όμως, πρόβλημα σε σχέση με τις απόλυτες χρονολογήσεις είναι ο συσχετισμός των χρονολογούμενων δειγμάτων με τα αρχαιολογικά στρώματα που αυτά χρονολογούν. Ακόμη και όταν το δείγμα είναι αρχαιολογικό υλικό (π.χ. καμένος πυριτόλιθος), μπορεί αυτό να θεωρηθεί αντιπροσωπευτικό του αρχαιολογικού ορίζοντα από τον οποίο προέρχεται; Ακόμη περισσότερο, τι αντιπροσωπεύει χρονικά ένας αρχαιολογικός ορίζοντας μιας παλαιολιθικής θέσης;

Όλες οι παλαιολιθικές θέσεις, ακόμη και οι πιο καλά διατηρημένες και ανασκαμμένες, είναι στην ουσία παλιμψιστά τόσο στο χρόνο όσο και στο χώρο, με ποικίλες δυνατότητες κατάπτωσης σε επιμέρους ενότητες. Ένα επιπεδίο κατοίκησης μπορεί να διήρκεσε από μερικές ώρες (π.χ. θέση κληνγίου) ως μερικά χρόνια (π.χ. εγκατάσταση χρησιμοποιούμενη σε όλο τον κύκλο του σημερινού ημερολογιακού έτους). Ένας αρχαιολογικός ορίζοντας πάχους μερικών εκατοστών είναι αποτέλεσμα της επαναληπτικής, αλλά όχι κατ'ανάγκη διαρκούς, χρήσης μιας θέσης σε έναν χρονικό ορίζοντα χιλιάδων ή και δεκάδων χιλιάδων χρόνων. Πολλαπλές απόλυτες χρονολογήσεις, μελέτες εποχικότητας της κατοίκησης και αναλύσεις της σχετικής πυκνότητας ευρημάτων μπορούν να δώσουν μια σαφέστερη εικόνα των δραστηριοτήτων που οδήγησαν στην απόθεση των αρχαιολογικών καταλοίπων, δεν μπορούν όμως να καταστήσουν το υλικό σε μεμονωμένα επεισόδια κατοίκησης.

Η ανασυνδυασμένη λιθίνου υλικού⁶ ή οι εξαιρετικές συνθήκες διατήρησης επιτρέπουν την ανασύσταση δραστηριοτήτων διάρκειας μερικών λεπτών (λάξευση εργαλείων) ή μερικών δευτε-

ρολέππων (όρθιο βάδισμα). Οι περιπτώσεις αυτές, όμως, παραμένουν απολιθωμένες στιγμές στο χρόνο, τυχαία αποσπάσματα ενός συμπλεγμένου δραστηριοτήτων το οποίο απλωνόταν είτε μέσα στα όρια μιας συγκεκριμένης εγκατάστασης είτε στο γεωγραφικό ζωτικό χώρο μιας μετακινούμενης ομάδας κινητών-τροφωσυλλεκτών. Δεν μπορούν να συστησθούν χρονικά μεταξύ τους ή με άλλα κατάλοιπα στο χώρο, και η συμβολή τους στην ανασύσταση του συμπλεγμένου δραστηριοτήτων του προϊστορικού ανθρώπου είναι περιορισμένη.

Υπάρχουν, λοιπόν, διαφορετικά επίπεδα χρονολογικής ακρίβειας στην Παλαιολιθική Αρχαιολογία: μερικά λεπτά, μερικές χιλιετίες, μερικές δεκάδες ή εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια. Παράλληλα, υπάρχουν διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης των δεδομένων – ανά μεμονωμένη αρχαιολογική θέση, ανά γεωγραφική περιοχή, σε οικουμενική κλίμακα – το καθένα με διαφορετικές δυνατότητες επιμέρους κατάταξης στο χρόνο όσο και στο χώρο. Όσο μεγαλώνει η γεωγραφική κλίμακα ανάλυσης τόσο η χρονολογική ακρίβεια περιορίζεται. Για παράδειγμα, η ανάλυση ανά γεωγραφική περιοχή, η οποία είναι ο μόνος τρόπος να διερευνηθούν οι διαφορές στην κατοικήσιμη δραστηριότητα στο χώρο μεταξύ των διαφόρων ειδών του γένους *Homo*, απαιτεί συσχέτιση δεδομένων από θέσεις διερευνημένες σε διαφορετικές εποχές με διαφορετική μεθοδολογία, γεγονός που μεταθέτει τη χρονολογική κλίμακα στα δεκάδες χιλιάδες χρόνια. Είναι, όμως, εφικτή αυτή η ανάλυση σε χρονικό ορίζοντα δεκάδων χιλιάδων χρόνων;

Στο ζήτημα αυτό η παλαιολιθική Αρχαιολογία πρέπει μόνι να αναπτύξει το αναγκαίο θεωρητικό υπόβαθρο, αφού είναι η μόνη ανθρωπιστική επιστήμη που έχει εποπτεία μακρότατων χρονικών ορίων. Επειδή ο χρόνος είναι έννοια εν πολλοίς υποκειμενική και η αντίληψή της δεν είναι ομοιομορφή μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών, δεν υπάρχει κανένας λόγος να πιστεύουμε ότι η απώτερη προϊστορία πρέπει κατ' ανάγκη να μελετάται με βάση τις χρονολογικές ενόψεις που χρησιμοποιούμε σήμερα. Εξάλλου, έννοιες όπως η συγχρονία και η χρονική ακολουθία δεν έχουν αντικειμενικό ορισμό, αλλά ορίζονται στα πλαίσια κάθε συγκεκριμένου ερευνητικού ζήτηματος.

Συχνά οι παλαιολιθικοί αρχαιολόγοι διατάζουν να μελετήσουν αρχαιολογικά σύνολα που θεωρείται ότι δεν έχουν ικανοποιητική χρονολογική ακρίβεια (π.χ. επιφανειακά ευρήματα ή υλικό από παλιές ανασκαφές). Στην πραγματικότητα δεν υπάρχει υλικό πρώτης και δεύτερης ποιότητας ως προς την ακρίβεια χρονικής κατάταξης. Κάθε αρχαιολογικό υλικό, παλαιολιθικό ή πιο πρόσφατο, είναι κατάλληλο για τη διερεύνηση ορισμένων ερωτημάτων, ενώ δεν προσφέρεται για τη διερεύνηση άλλων. Λειτουργικής εκτίμησης της φύσης του προς ανάλυση υλικού στο στάδιο του σχεδιασμού της έρευνας επιτρέπει να οριστούν ερευνητικοί στόχοι και μεθοδολογία αντίστοιχη της χρονολογικής ακρίβειας του υλικού.

Για παράδειγμα, στην περίπτωση της ελλαδικής Μέσης Παλαιολιθικής, το υπάρχον χρονολογικό-τεχνολογικό σχήμα βασίζεται αποκλειστικά σε δεδομένα από κλειστές θέσεις, ή μάλ-

λον από μια μόνο θέση, το Ασπρογάλλιο, που είναι προς το παρόν η πιο πλήρως χρονολογημένη. Ακόμη και σ' αυτή, όμως, το τέλος των μεσοπαλαιολιθικών στρωμάτων είναι στην ουσία μη χρονολογημένο, ενώ η διάρκεια καθέμιας από τις δύο μεσοπαλαιολιθικές τεχνολογικές φάσεις και η χρονολογική σχέση μεταξύ τους είναι άγνωστες. Από την άλλη μεριά, η αντίληψη ότι το υλικό από επιφανειακές εγκαταστάσεις είναι ερευνητικά απρόσφορο λόγω της περιορισμένης χρονολογικής του ακρίβειας έχει περιβουλοποιήσει τη συντριπτική πλειοψηφία των ελλαδικών μεσοπαλαιολιθικών θέσεων και έχει αποτρέψει τη διερεύνηση ζητημάτων όπως η γεωγραφική εξάπλωση τεχνολογικών ομίλων και η κατανομή εγκαταστάσεων και οργάνωση δραστηριοτήτων στο χώρο. Επειδή όλες οι γνωστές ελλαδικές μεσοπαλαιολιθικές θέσεις δεν επιτρέπουν λεπτομερή χρονολογική κατάταξη του αρχαιολογικού υλικού, η παλαιολιθική έρευνα στην Ελλάδα χρειάζεται την ανάπτυξη θεωρητικού πλαισίου και μεθοδολογίας για την ανάλυση δεδομένων με χρονολογική ακρίβεια δεκάδων χιλιάδων χρόνων. Αυτό θα επιτρέψει και την αξιοποίηση του υλικού από ανοικτές, με στόχο μια λιγότερο μονομερή γνώση της Μέσης Παλαιολιθικής στην Ελλάδα.

Σημειώσεις

1. Ο όρος *απόλυτη χρονολόγηση* πρέπει ίσως να αντικατασταθεί από τον όρο *εργαστηριακή χρονολόγηση*.
2. Π.Σ. = χρόνια πριν από σήμερα, αβιβαθμολογίες ηλικίας.
3. Μέτα δεδομένα από το χώρο της μερικής βολογίας συνέβαλαν επίσης στην αναθεώρηση του ζητήματος αυτού.
4. Η ίδια ερευνητική ομάδα αναφέρει χρονολογία που τοποθετούν τον πρώτο αποικισμό της Αυστραλίας στα 120.000 Π.Σ. Οι χρονολογίες αυτές μεθερμολογούνται και δεν είναι κομβικά αποδοχές.
5. Το ζήτημα αυτό αποτέλεσε το θέμα συνέδριου που διοργάνωσε η συνεργασία μαζί με τον Paul Pettit (Radiocarbon accelerator Unit, Oxford University) στο Συνέδριο Θεωρητικής Αρχαιολογίας (T.A.G.) το Δεκέμβριο του 1996 στο Liverpool. Μέρος του προγράμματος του παρόντος κειμένου αντικαταστάθηκε απόψεις που εκφράστηκαν από ομιλήτες και ακροατήριο στη συνέδρια εκείνη.
6. refining, remontage.
7. Από τις κλειστές θέσεις που βρίσκονται αυτόν τον καιρό υπό ανασκαφή, είτε δεν υπάρχουν πληροφορίες για απολύτες χρονολογίες (κλιμακίδια), είτε δεν αναφέρονται χρονολογίες με μεθόδους που ξεπερνούν το όριο του 40.000 Π.Σ. (βίαια).

Concepts of Time and Archaeological Preconceptions in Palaeolithic Research

Demetra Papayanni

In the last decade we have witnessed radical changes in Palaeolithic archaeology resulting from the application of new dating techniques. T/L dates from near-eastern sites revitalised the debate over the emergence of modern humans and the evolutionary fate of the Neanderthals, while new dates from southwestern Asia and Georgia suggest much earlier dates for the dispersal of *Homo erectus* outside Africa. All Palaeolithic datasets represent palimpsests of remains of early human activity, with various degrees of temporal and spatial resolution. Yet, not enough thought has been put into the implications of time resolution in setting research agendas and designing research strategies. There seems to be a reluctance for Palaeolithic archaeologists to explore datasets that do not fall within a preconceived notion of ideal time resolution, resulting in a large body of evidence being under- or un-explored. Palaeolithic archaeology is facing a clear need to develop a theoretical and methodological framework for the analysis of datasets with long time-resolution.

D.P.

Βιβλιογραφία

- Aitken, M. J., 1990. *Science-Based Dating in Archaeology*. London and New York: Longman.
- Aitken, M. J., Stringer, C. B. & P.A. Mellars (eds.), 1993. *The Origins of Modern Humans and the Impact of Chronometric Dating*. Princeton: Princeton University Press.
- Bailey, G. N., 1983. Concepts of time in Quaternary Prehistory. *Annual Review of Anthropology* 12, 95-192.
- Bar-Yosef, O. & Kra, R.S. (eds.), 1994. *Late Quaternary Chronology and Paleoclimate of the Eastern Mediterranean*. Cambridge, MA: American Society for Prehistoric Research.
- Fullagar, R. L. K., Price, D. M. & L. M. Head, 1996. "Early human occupation of northern Australia: archaeology and thermoluminescence dating of uranium rock-shelter", *Northern Territory, Antiquity* 70: 50-75.
- Mellars, P.A., 1990. *The Emergence of Modern Humans: An Archaeological Perspective*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Papacostantinou, E. 1986. "Le concept de contemporanéité en archéologie Préhistorique". *L' Ethnographic*, LXXIII, 98-99-11-25.
- Rigaud, J.-Ph. & J. F. Simek, 1987. "Arms too short to box with God": Problems and prospects for Palaeolithic Prehistory in Dordogne, France. In O. Soffer (ed.), *The Pleistocene Old World: Regional Perspectives*. New York and London: Plenum Press. Interdisciplinary Contributions to Archaeology, 40-47.
- Swisher III, C.C., Rink, W.J., Antón, S.C., Schwarz, H. P., Curtis, G.H., Srujijo, A. and Widismoro, 1996. "Latest *Homo erectus* of Java: potential contemporaneity with *Homo sapiens* in Southeast Asia". *Science* 274, no. 5294 (13-12-1996): 1870-1874.
- Stern, N., 1993. "The structure of the Lower Pleistocene Archaeological Record: A case study from the Kobi For Formation". *Current Anthropology* 34, n. 3: 201-25.
- Stern, N., 1994. "The implication of time-averaging for reconstructing the land-use patterns of early tool-using hominids". *Journal of Human Evolution* 27: 89-105.
- Stringer, C. B. & C. Gamble, 1993. *In Search of the Neanderthals. Solving the Puzzle of Human Origins*. London: Thames and Hudson.
- Stringer, C. B. & P.A. Mellars, 1990. *The Human Revolution*. Edinburgh: Edinburgh University Press.